

ויחי

מדוע לא שבו יעקב ובניו לארץ כנען אחרי הרעב?

הקדמה

כאשר התוודע יוסף אל אחיו אמר להם: "מהרו ועלו אל אבי ואמרתם אליו: כה אמר בנדך יוסף: שמני אלקים לאדון לכל מצרים, רדה אלי אל תעמד. **וישבת בארץ גשן... וכלכלתי אתך שם, כי עוד חמש שנים רעב, פן תורש אתה וביתך וכל אשר לך**" (בראשית מה, ט-יא).

הסביר הרמב"ן (שם, יא): "ואמר [יוסף] שאם תתעכב בארץ כנען תורש, כי אני לא אוכל לשלוח לך לארץ כנען לחם רב מגנזי המלך, כי יחשדו אותי שאני מוכרו שם, לעשות לי שם אוצרות כסף ולשוב אל ארצי ואל מולדתי, ובבואכם וידעו כי אתם אבי ואחי, יתן לי המלך רשות".

טעם אחר כתב האברבנאל (שם): "וכלכלתי אתך שם – ולא אוכל עשוהו כן בהיותך בארץ כנען, כי אולי לא יחפוץ המלך בהתחזק עוד הרעב שיוציאו בר ולחם ומזון ממלכותו".

כאשר עלו אחי יוסף אל יעקב ובישרו לו שיוסף חי, אמר יעקב: "רב, עוד יוסף בני חי, אלכה ואראנו בטרם אמות" (שם, כח). יעקב ירד למצרים (שם מו, ו), אך למרבה הפלא הוא לא שב לארץ כנען בסוף חמש שנות הרעב, אלא חי בארץ מצרים שבע עשרה שנה (מו, כח), ומת שם במצרים (מט, לג).

נשאלת השאלה: מדוע לא שבו יעקב ובניו לארץ כנען אחרי שנסתיימו שנות

הרעב?

השאלה מתחזקת לאור העובדה שאחי יוסף עלו לארץ כנען אחרי מות יעקב כדי לקבור את יעקב במערת המכפלה, ואחר כך חזרו למצרים (ג, ז-יד)! אם כן נשאלת השאלה: מדוע לא נשארו אחי יוסף בארץ כנען אחרי קבורת יעקב במערת המכפלה?

א. הרעב חזר אחרי מות יעקב

על הפסוקים "ותתם השנה ההיא, ויבאו אליו בשנה השנית, ויאמרו לו: לא נכחד מאדני, כי אם תם הכסף ומקנה הבהמה אל אדני, לא נשאר לפני אדני, בלתי אם גויתנו ואדמתנו. למה נמות לעיניך, גם אנחנו גם אדמתנו, קנה אתנו ואת אדמתנו בלחם, ונהיה אנחנו ואדמתנו עבדים לפרעה, ותן זרע ונחיה ולא נמות, והאדמה לא תשם" (מו, יח-יט), כתב רש"י: "בשנה השנית – לשני הרעב. ותן זרע –

לזרוע האדמה. ואף על פי שאמר יוסף 'ועוד חמש שנים אשר אין חריש וקציר' (מה, ו), מכיון שבא יעקב למצרים באה ברכה לרגליו והתחילו לזרוע וכלה הרעב¹.
 כתב על כך הרמב"ן (מו, יח): "ואם כן לא נתקיימו דברי יוסף כפתרונו, ויבוא הענין לחשוד אותו בחכמתו!".

תירץ הרמב"ן: "ואולי נאמר שהיה הרעב בארץ כנען כדבר יוסף, אבל במצרים ירד יעקב אבינו אל היאור לעיני פרעה ולעיני כל מצרים, וראו כל עמו שעלה נילוס לקראתו, וידעו כי ברכת ד' היא לרגלי הנביא... ועם כל זה אני תמה שאם כן לא היה החלום אמת, כי הראו לו את הגזרה, ולא הענין והנעשה בהם!
 וראיתי שם בתוספתא דסוטה (פ"י ה"ח): 'אמר רבי יוסי: כיון שמת יעקב אבינו חזר הרעב ליושנו'. ועוד שנינו בספרי (עקב לח): 'ויברך יעקב את פרעה (מו, ז) – במה בירכו? שנמנע שני הרעב. אף על פי כן שלמו אחר מיתתו... רבי שמעון אומר: אין זה קידוש השם שדברי צדיקים קיימין בחייהם וניטלין לאחר מיתתו. אמר רבי אלעזר ברבי שמעון: רואה אני את דברי רבי יוסי² מדברי אבא, שזה קידוש השם, שכל זמן שהצדיקים בעולם ברכה בעולם, נסתלקו מן העולם – נסתלקה ברכה מן העולם'. והנה השלים הרעב חמש שנים הנותרות!"
 עולה אם כן שלפי רבי יוסי בתוספתא ולפי הספרי, אחרי מות יעקב חזר הרעב, וממילא יוצא שבני ישראל לא יכלו להישאר בארץ כנען!

אמנם יש להסתפק בכוונת רבי יוסי: האם כשפסק הרעב בארץ מצרים פסק הרעב גם בארץ כנען, וכשמת יעקב וחזר הרעב למצרים חזר הרעב גם לארץ כנען, או שמא בארץ כנען המשיך הרעב בחי יעקב, ורק למצרים חזר הרעב אחרי מותו. רק אם נאמר כצד הראשון, שכאשר פסק הרעב בארץ מצרים פסק הרעב גם בארץ כנען, וכאשר מת יעקב חזר הרעב לארץ כנען, ניתן לענות בכך על השאלה מדוע לא נשאר בני יעקב בארץ כנען אחר קבורת יעקב – כיון שאז חזר הרעב³. אך אם נאמר כצד השני לא ניתן ליישב בכך את השאלה מדוע לא נשאר בני יעקב בארץ כנען, שהרי בארץ כנען לא היה אז רעב.
 אבל יש לשאול גם לפי ההסבר הראשון שהרעב חזר לארץ כנען: מדוע לא עלו בני יעקב חמש שנים אחר כך, כשהסתיים הרעב?

¹ רש"י סיים: "כך שנינו בתוספתא דסוטה" והיא בפ"י ה"ח.
² בספרי לעיל לא נזכר רבי יוסי והעירו על כך מפרשי הספרי – עיין ב"ספרי דבי רב" שכתב שצריך להוסיף בספרי, והגר"א אכן הוסיף: "דברי ר' יוסי" (ועיין גם ב"זרע אברהם", ואולי יש ליישב שהספרי הסתמך על התוספתא, שם נזכר רבי יוסי בפירושו).
³ אולי ניתן לומר שלכן גם לא חזר יעקב ארצה כנען, כיון שידע שכאשר יעזוב את מצרים יחזור הרעב, שכן הרעב פסק כאשר בא יעקב אל הנילוס ואפשר שאם יעקב היה עוזב את מצרים היה הרעב חוזר.

שאלה נוספת עולה מההשוואה בין השבעת יעקב את יוסף לפני מותו, לבין השבעת יוסף את אחיו לפני מותו. יעקב השביע את יוסף: "אל נא תקברני במצרים. ושכבתי עם אבתי ונשאתני ממצרים וקברתני בקברתם" (מז, כט-ל). ואילו יוסף השביע את אחיו: "פקד יפקד אלקים אתכם, והעלתם את עצמתי מזה" (נ, כה). מדוע לא השביע יוסף את אחיו בדומה להשבעת יעקב אותו "אל נא תקברני במצרים... ושכבתי עם אבתי ונשאתני ממצרים"? מדוע רק בעתיד: "פקד יפקד אלקים אתכם והעלתם את עצמתי"?

שאלה זו על יוסף כבר שאל רש"י בפרשת בשלח (יג, יט): "ולמה לא השביע את בניו שישאוהו לארץ כנען מיד, כמו שהשביעו יעקב?"⁴.

ב. שיטת רש"י:

המצרים לא הרשו לבני ישראל לעזוב את מצרים

על שאלתו ענה רש"י: "אמר יוסף: אני שליט הייתי במצרים, והיה סיפק בידי לעשות, אבל בני לא יניחום מצרים לעשות, לכך השביעם לכשיגאלו ויצאו משם שישאוהו"⁵.

עולה מדברי רש"י שהמצרים לא הרשו לבני ישראל לצאת ממצרים כדי לקבור את יוסף בארץ כנען! דברי רש"י הם פשוטות דברי יוסף לאחיו לפני מותו: "אנכי מת ואלקים פקד יפקד אתכם, והעלה אתכם מן הארץ הזאת אל הארץ אשר נשבע לאברהם ליצחק וליעקב... פקד יפקד אלקים אתכם והעליתם את עצמתי מזה" (בראשית נ, כד-כה). דהיינו שבלי פקידה אלקית לא יכלו בני ישראל לצאת ממצרים.

בדברי רש"י נמצאת תשובה לא רק לשאלה מדוע לא אמר יוסף לאחיו או לבניו שישאוהו ממצרים מיד עם מותו, אלא גם לשאלה מדוע לא נשאו בני ישראל בארץ כנען אחרי קבורת יעקב, או מדוע לא עלו בני יעקב לארץ כנען חמש שנים אחר כך, כשנגמר הרעב: מדברי רש"י עולה שהמצרים לא נתנו לבני ישראל לצאת ממצרים כבר עם מותו של יעקב, שכן רש"י כתב: "אמר יוסף: אני שליט הייתי במצרים, והיה סיפק בידי לעשות". משמע שרק מפני שיוסף היה שליט יכול היה לצאת ממצרים ולקבור את יעקב, אבל בני יעקב האחרים לא היו יכולים אפילו

⁴ יש להעיר שרש"י שאל: "ולמה לא השביע את בניו שישאוהו לארץ כנען מיד", ולא שאל "ולמה לא השביע את אחיו שישאוהו לארץ כנען מיד". ועיין במפרשי רש"י – "לבוש" (בסוף הדיבור), "נחלת יעקב" (בראש ד"ה "ולמה"), "משכיל לדוד" (בסוף ד"ה "השבעי") – שכתבו שלצוות שיעלוהו מיד לא היתה בידו היכולת אלא על בניו ולא על אחיו, ולכן כתב רש"י "בניו", אבל עיקר השאלה היא מדוע לא ציוה שיעלוהו לארץ מיד. (ועיין ב"הואיל משה - באר היטב" וב"דבק טוב" שביארו אחרת ובתוך דבריהם כתבו: "ואין כוונת רש"י שכתב 'מיד' שרצונו לומר תיכף, שהרי גם יעקב לא השביע אמהירות", דהיינו המלה "מיד" שברש"י אינה בדווקא! ודבריהם קשים ביותר, שהרי יעקב וודאי הקפיד על המהירות, דהיינו שלא להקבר במצרים אפילו לא לזמן קצר).

⁵ הרא"ם ומפרשים נוספים ציינו שמקורו במכילתא שם, אך במכילתא גם השאלה כתובה בצורה שונה, וגם התשובה שונה במקצת. עיין שם במכילתא וב"נחלת יעקב" על רש"י.

לעלות ולקבורו בארץ כנען לולי יוסף, קל וחומר שלא יכלו לעזוב את מצרים לצמיתות.

כן עולה גם מדברי רש"י על הפסוק "ויקברו ימי ישראל למות ויקרא לבנו ליוסף ויאמר לו... אל נא תקברני במצרים" (מו, כט): "ויקרא לבנו ליוסף – למי שיש יכולת בידו לעשות"⁶. רואים שרק ליוסף היתה היכולת לקבור את יעקב בארץ כנען.

הסבר זה מתחזק לאור מה שכתבה התורה שכאשר עלו יוסף ואחיו לקבור את יעקב "רק טפס וצאנם ובקרים עזבו בארץ גשן" (ג, ח). שאל על כך האברבנאל (בפרק מט שאלה יא): "מה צורך הכתוב הזה בתורה? הילכו הצאן והבקר לקבור את יעקב ולספדו?!". וענה האברבנאל: "כי היה פרעה מפחד שמא ישארו בני יעקב בארץ כנען, מפני מה שראה השתוקקות הזקן בחייו ובמותו אליה, ואחשוב **שכן היו רוצים בני יעקב לעשות**, כמו שעשה אביהם, **אלא שפרעה ומצרים לא הניחום**, שכבר נתנו עיניהם בהם להחזיק בהם. ולכן כדי ליישב דעת המצרים, שלא יאמרו: 'בורחים הם', הניחו נשיהם וטפם ומקניהם בארץ גושן ערבון עד שובם"⁷.

עוד כתב שם האברבנאל: "ואולי שהלכו עמו זקני פרעה ושריו (שם, ז) כדי שישוּב יוסף עמהם ולא ישארו שמה, כי היה פרעה מפחד שמא ישארו בני יעקב בארץ כנען". כנראה שכוונתו היא שיוסף יחזור למצרים מפני כבוד הזקנים, ולא מפני שהזקנים יכריחוהו.

אמנם נראה יותר לפרש על פי דרכו שזו כוונת הפסוק "ויעל עמו גם רכב גם פרשים" (שם, ט) – לא רק כדי לשמור על יוסף אלא גם כדי לאלץ אותו לחזור למצרים! וכך כתב ה"שפתי כהן" שם: "ושלח עמהם אנשים שלא יברחו".

כן עולה גם מדברי רש"י בתחילת פרשת שמות. על הפסוקים "ויקם מלך חדש על מצרים אשר לא ידע את יוסף. ויאמר אל עמו הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו. הבה נתחכמה לו, פן ירבה והיה כי תקראנה מלחמה ונוסף גם הוא על שנאינו, ונלחם בנו ועלה מן הארץ" (שמות א, ח-י), כתב רש"י: "ועלה מן הארץ – על כורחנו". ופירש הרא"ם את דבריו: "אף על פי שהנלחם עם אנשי המדינה, כשיעלה משם וילך לו, הוא לטובתם של אנשי המדינה, מכל מקום, מצד שהיו **תופשין אותן בהכרח** ועכשיו יצאו מידם בעל כורחם, נחשב להם זה לרעה".
 כעין זה כתב גם הרשב"ם: "ונלחם בנו ועלה מן הארץ – לשוב אל ארץ אבותיהם, ולא טוב לנו לאבד עבדינו, וקרו לנו מלכותא קטיעא". מפורש בדברי

⁶ מקורו של רש"י הוא בבר"ר צו, ה.

⁷ גם כאשר משה ביקש מפרעה לצאת ממצרים לשלושה ימים, כדי לזבוח לדי' התעקש פרעה שהטף והצאן והבקר ישארו בארץ מצרים, כדי למנוע את בריחת בני ישראל ממצרים (עין שמות י, ח-יא ושם, כד). כך מתפרשת אפוא גם הדגשת התורה על השארת הטף והצאן והבקר במצרים בעת קבורת יעקב – כדי למנוע מבני יעקב להישאר בארץ ישראל. ועין גם במלבי"ם לקמן.

הרא"ם והרשב"ם שהמצרים תפשו את בני ישראל בארצם בכוח עוד לפני שהתחילו גזירות השעבוד!

1. שאלה על הסבר רש"י

לכאורה יש להקשות על האמור לעיל מהנאמר בתחילת ספר שמות: "וימת יוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא... ויקם מלך חדש על מצרים אשר לא ידע את יוסף. ויאמר אל עמו: הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו. הבה נתחכמה לו" (שם א, ו-י), ולמדו חז"ל⁸ והובאו דבריהם ברש"י (שמות ו, טז) שכל זמן שאחד מן השבטים היה קיים לא התחיל השעבוד!

נראה ליישב שאף על פי שהגזירות הקשות של השעבוד – העינוי, העבודה הקשה והריגת הבנים – לא נגזרו כל זמן שאחד מן השבטים היה קיים, מכל מקום בני ישראל לא הורשו לעזוב את מצרים כבר ממות יעקב, או אפילו קודם לכן. וכן כתב המלבי"ם על הפסוק "רק טפס וצאנם ובקרם עזבו בארץ גשן" (בראשית ג, ח): "וכבר כתבו המפרשים שמרמו שהיה רצונם לצאת, רק שלא הניחום, וכבר התחיל השעבוד בכח, רק שלא יצא לפועל עד מות יוסף והדור ההוא, ועל כן אמר יוסף: 'ואלקים פקד יפקד אתכם' (שם, כד), כי לא יוכלו לצאת מעצמם".

על פי זה ניתן להסביר את דברי רש"י בתחילת פרשת ויחי (מו, כח): "למה פרשה זו סתומה? לפי שכיון שנפטר יעקב אבינו, נסתמו עיניהם ולבם של ישראל מצרת השעבוד, שהתחילו לשעבדם"⁹.

דברי רש"י אלו סותרים לכאורה את דברי רש"י שהובאו קודם, שכל זמן שאחד מן השבטים היה קיים לא התחיל השעבוד! וכבר הקשו זאת מפרשים רבים¹⁰. על פי האמור לעיל ניתן ליישב שאף על פי שהגזירות הקשות עדיין לא התחילו, מכל מקום בני ישראל לא הורשו לעזוב את מצרים כבר מעת מות יעקב¹¹. אמנם לפי זה עולה שרק ממות יעקב לא הורשו בני ישראל לצאת ממצרים, ואילו מדברי רש"י על בקשת יעקב מיוסף דווקא, שיקברנו במערת המכפלה משמע שכבר קודם לכן לא הורשו בני ישראל לצאת ממצרים!

⁸ סדר עולם רבה פ"ג ושמות רבה א, ח.

⁹ מקורו של רש"י בבראשית רבה צו, א.

¹⁰ "דעת זקנים מבעלי התוספות", "מושב זקנים", חזקוני, טור, רע"ב, רא"ם, "גור אריה", "צדה לדרך", "דברי דוד" ו"משכיל לדוד" על רש"י שם, "יפה תואר" ומהרז"ו על בראשית רבה צו, א, "גבורת יצחק" על התורה פרשת ויחי סימן סה, ועיין בתירוץיהם.

¹¹ אפשר שזוהי כוונת החזקוני, הטור וה"מושב זקנים" בתירוצם.

אפשר לומר שבחיי יעקב עדיין הורשו לצאת, אך יעקב ידע שאחרי מותו ימנעו המצרים מבניו לקבורו בארץ כנען.

אמנם לפי זה שרק ממות יעקב לא הורשו בני ישראל לצאת ממצרים, חוזרת השאלה: מדוע לא עלו יעקב ובניו לארץ כנען כשנגמר הרעב? לפי ההסבר שנאמר לעיל, שהרעב פסק לא רק במצרים אלא גם בארץ כנען וחזר לשני המקומות אחרי מות יעקב, ניתן לומר שיעקב לא חזר לארץ כנען מפני שידע שכאשר הוא יעזוב את מצרים יחזור הרעב, שכן הרעב פסק כאשר בא יעקב אל הנילוס, ואפשר שאם יעקב היה עוזב את מצרים היה הרעב חוזר. עוד ניתן לומר שיעקב מרוב תשישותו לא מסוגל היה לשוב לארץ כנען אחרי שנסתיימו שנות הרעב, שכן כבר בירידתו למצרים היה בן מאה ושלושים שנה, והיה חלש ונראה זקן עוד יותר מכפי גילו (מז, ט ורד"ק, רשב"ם ורמב"ן שם), וכשעברו חמש שנים נוספות לא יכול יעקב לשוב לארץ כנען, אפילו לא בעגלות¹².

2. הסבר ה"מושב זקנים"

ראיה נוספת להסבר זה שהמצרים לא הרשו לבני ישראל לעלות ממצרים יש להביא מדברי ה"מושב זקנים" על הפסוק "ויאמר פרעה אל יעקב: כמה ימי שני חיידך" (מז, ח): "הקשה החסיד ז"ל: מה צורך היה לו לשאול כמה ימי חייו? אלא שכשבא יעקב למצרים אמר לו יעקב לפרעה: אם תתן לי רשות לחזור לקברות עיר אבותי לאחר שיכלו שני הרעב – מוטב, ואם לאו – אחזור לארצי, והואיל שראיתי את יוסף אקנה תבואה כבתחילה. אמר לו פרעה: זקן, כמה ימי שני חיידך שאתה סבור לחיות עד שיכלו שני הרעב? והלא אתה זקן! אמר לו יעקב: אל תתמה, כי מעט חיי, ומה שקפצה עלי זקנה כי רעים היו שני חיי וגם לא השיגו ימי אבותי (שם, ט). ופרעה נתרצה לו. מיד: 'ויברך יעקב את פרעה' (שם, י) – פירוש החזיק לו טובה על זה".

מפורש בדברי ה"מושב זקנים" שכבר בירידתו למצרים חשש יעקב שפרעה לא יאפשר לו לעלות לחברון בתום שנות הרעב! אמנם מפורש בדבריו גם שפרעה נתרצה ליעקב להרשות לו לעלות בתום שנות הרעב, ואם כן עולה שבני ישראל יכלו לעלות לארץ כנען אחרי הרעב! אך אפשר שהיתר זה ניתן רק ליעקב ולא לבניו, או שאחר כך, אולי לאחר מות יעקב פרעה חזר בו¹³.

¹² השווה דברי חז"ל בשיר השירים רבה ה, ה שאמרו כן על ברוך בן נריה, שלכן לא עלה מבבל לארץ ישראל לבנין בית המקדש השני.

¹³ א. לכאורה יש לשאול על הסבר זה של רש"י שהמצרים לא הרשו לבני ישראל לעלות, מדברי אחי יוסף לפרעה: "לגור בארץ באנו, כי אין מרעה לצאן אשר לעבדיך, כי כבוד הרעב בארץ כנען" (מז, ד), משמע שכוונתם הייתה לעלות מיד בתום הרעב! וכן אמרו בהגדה של פסח: "ויגר שם (דברים כו, ה)

ג. שיטת הרמב"ן: בני ישראל יכלו לעלות ממצרים

מדברי הרמב"ן במספר מקומות משמע שהוא חולק על רש"י, וסובר שבני ישראל יכלו לצאת ממצרים אחרי מות יעקב, ואפילו אחרי מות יוסף:

1. על הפסוק "ויאמר השבעה לי וישבע לו" (מז, לא) כתב הרמב"ן: "לא היה יעקב חושד בבנו הצדיק האהוב לו שימרה על מצות אביו ועל הדבר אשר הבטיחו ואמר 'אנכי אעשה כדברך' (שם, ל), אבל עשה כן לחזק הענין בעיני פרעה, **אולי לא יתן לו רשות להפרד ממנו ויאמר לו: 'שלח את אחיך ואת עבדיך ויעלוהו שם'. או שיחפוץ פרעה שיקבר הנביא בארצו לכבוד להם ולזכות, ולכן השביעו, כי לא יהיה נכון להעבירו על שבועתו, וגם יוסף יצטרך יותר להשתדל בענין מפני השבועה, וכן היה הדבר, כמו שאמר (נ, ו): 'עלה וקבר את אביך כאשר השביעך'."**

רואים מדברי הרמב"ן, בניגוד לדברי רש"י, שדווקא יוסף היה מנוע מלעלות לקבור את יעקב לולא השבועה, אבל אחיו לא היו מנועים!

2. כעין זה כתב הרמב"ן גם על הפסוק "ויצו אותם ויאמר אלהם: אני נאסף אל עמי, קברו אתי אל אבתי, אל המערה אשר בשדה עפרון החתי" (מט, כט): "ואמר רבי אברהם כי טעם 'קברו אתי אל אבתי' – שילכו עם יוסף, ולא היה יעקב צריך לכך, אבל צוה לכולם עתה שיקברו אותו אל המערה כאשר השביע ליוסף, כי **פחד אולי לא יתן פרעה רשות ליוסף לצאת מן הארץ שלא יתעכב בארצו**. והלא תראה שהוצרך יוסף לחלות פני בית פרעה שיבקשו עליו מפרעה שילך, והוא ענה: 'כאשר השביעך', כי בעבור השבועה יתרצה בזה."

גם מדברי הרמב"ן הללו עולה שדווקא יוסף היה מנוע מלעלות לקבור את יעקב לולא השבועה, אבל אחיו לא היו מנועים!

3. עוד כתב הרמב"ן (שם, לא): "ולא צוה יוסף כאשר צוה אביו לשאת אותו לקברו בארץ עתה, **כי לא יניחוהו בית פרעה, כי לכבוד הוא להם**. ועוד, שאם ילכו עמו אחיו ובית אביו יגזלו ויגנבו אנשי הארץ את כל אשר להם, ואיננו דרך כבוד שיולכיהו שם אחרים."

רואים מדברי הרמב"ן, בניגוד לדברי רש"י, שהסיבה שבגללה יוסף לא ביקש שישארו לארץ כנען מיד אחרי מותו, לא היתה מפני שלאחיו ולבניו לא היתה רשות לצאת ממצרים, אלא שהמצרים רצו שגופתו של יוסף תישאר במצרים.

– מלמד שלא ירד יעקב אבינו להשתקע במצרים, אלא לגור שם, שנאמר: "ויאמרו אל פרעה: לגור בארץ באנו, כי אין מרעה לצאן אשר לעבדיך, כי כבד הרעב בארץ כנען, ועתה ישבו נא עבדיך בארץ גשן". משמע שיעקב ובניו חשבו לחזור לארץ בתום הרעב! אמנם השאלה אינה קשה, שכן **האחים רצו לעלות מיד, אבל פרעה לא נתן להם**. עוד יש ליישב שהגזירה המצרית שלא לעלות ממצרים לא חלה על יעקב ובניו מיד עם ירידתם למצרים, אלא רק כעבור זמן מסוים, כמו שנתבאר בדברי ה"מושב זקנים".

ב. עיין גם בספר "טל חרמון - עיונים בתורה" של הרב שלמה אבינר שליט"א עמ' 486 (יש להעיר על המקור שבהערה 5 שם שאפשר שהמכילתא מתייחסת לזמן מאוחר יותר).

אפשר שמחלוקת זו שבין רש"י לבין הרמב"ן, לגבי אי העלאת גופתו של יוסף מיד עם מותו, היא מחלוקת קדומה בדברי חז"ל: במדרש רבה (דברים יא, ז) נאמר שהמצרים הטביעו את ארונו של יוסף בנילוס **כדי שבני ישראל לא יצאו ממצרים**, כדברי רש"י. לעומת זאת במסכת סוטה (יג, א) הסבירו שהמצרים הטביעו את ארונו של יוסף בנילוס **כדי שיתברכו מימיו**, כדברי הרמב"ן¹⁴.

4. על הפסוק "הבה נתחכמה לו פן ירבה והיה כי תקראנה מלחמה ונוסף גם הוא על שְׁנֵאֵינוּ ונלחם בנו ועלה מן הארץ" (שמות א, י) כתב הרמב"ן: "ועלה מן הארץ – על כרחנו. ורבותינו דרשו (סוטה יא ע"א): כאדם שמקלל עצמו ותולה קללתו באחרים, כאילו כתב: 'ועלינו מן הארץ והם יירשוה'. לשון רבנו שלמה. ואם כפירוש הרב היה אומר: 'ועלה על הארץ!' כי כן הלשון בלוחמים: 'עלה נבכדנצר מלך בבל' (מלכים ב כד, א), 'עלה סנחריב מלך אשור על כל ערי יהודה הבצרות, ויתפשם' (שם יח, יג), 'עלה רצין מלך ארם... ירושלם למלחמה' (ישעיה ז, א). ואולי יאמר: ועלה עלינו מן הארץ אשר הוא יושב בה, ירמוז לארץ גושן.

ויתכן לפרש שיאמר כי תקראנה מלחמות יהיה נוסף על שונאינו **לשול שלל ולבוז בז, ויעלה לו מן הארץ הזאת אל ארץ כנען עם כל אשר לנו, ולא נוכל אנחנו לנקום נקמתנו ממנו ולהלחם בו**, והוא כלשון: 'אשר העלנו מארץ מצרים' (שמות לב, א), 'אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפונה ומכל הארצות' (ירמיה כג, ח), וכן: 'ושמו להם ראש אחד ועלו מן הארץ' (הושע ב, ב), ששימו עליהם ראש ועלו לארצם מן הארץ אשר גלו בה".

רואים מדברי הרמב"ן, שוב בניגוד לדברי רש"י, שהחשש של מצרים לא היה עצם עזיבתם של בני ישראל את מצרים, אלא עזיבתם אחרי שילחמו בהם וישללו מהם שלל רב!

עוד יש להוסיף שהרמב"ן (מט, לא) הסביר אחרת מהאברבנאל ומה"שפתי כהן" את עליית הזקנים, הרכב והפרשים עם יוסף: "וזה טעם 'ויעל עמו גם רכב גם פרשים' (להלן נ, ט), **כי ידע זדון עשו ובניו**. וכן היה מעשה, כי מצינו בספר דברי הימים ליוסף בן גוריון (הוא ספר יוסיפון) וזולתו מספרי הקדמוניות, כי בא צפו בן אליפז בן עשו, ועשה עמהם קטטה על זה, עד שערכו מלחמה ותגבר יד יוסף, ותפשו עם מבחר גדודיו והביאום למצרים, ועמד שם בתפיסה כל ימי יוסף, וברח משם במותו, והלך לארץ כאנפנייא ומלך על כתים ברומא, ובסוף הומלך על כל ארץ

¹⁴ עיין גם בתוספתא סוטה פ"ד ה"ג ובשמות רבה כ, יט ובמכילתא ריש בשלח ובתנחומא בשלח ב ובפסיקתא דרב כהנא פ"סקא י, שגם שם אמרו שהמצרים הטביעו את ארונו של יוסף בנילוס, אך שם לא הוסבר מדוע הם עשו זאת (ועיין בפירוש "זה ינחמנו" על המכילתא ובפירוש "עץ יוסף" על התנחומא שהעירו על המחלוקת בין הגמרא למדרש בדברים רבה).

איטליא, והוא אשר מלך ראשון על רומא, והוא אשר בנה ההיכל הראשון והגדול מאשר נבנו ברומא. וגם רבותינו (סוטה יג ע"א) הזכירו מזה הענין מקטטת עשו במערה. והכתוב שאמר בכאן: 'וישב יוסף מצרימה הוא ואחיו וכל העלים אתו לקבר את אביו אחרי קברו את אביו' (נ, יד), בא לרמוז שלא מת אחד מכולם במלחמה ולא בדרך¹⁵, שעמד להם זכות הנביא וזכות יוסף שעלו עמו".

כמו כן הסביר הרמב"ן אחרת מה"מושב זקנים" את שאלת פרעה ליעקב: "כמה ימי שני חיידך?" (מז, ח) ואת תשובת יעקב "מעט ורעים היו ימי שני חיידך" (שם, ט): "מעט ורעים היו ימי שני חיידך – לא ידעתי טעם הזקן אבינו, מה מוסר הוא שיתאונן אל המלך, ומה טעם לאמר 'ולא השיגו את ימי שני חיידך אבתי', כי אולי עוד ישיגם ויחיה יותר מהם! ונראה לי כי יעקב אבינו זרקה בו שיבה, והיה נראה זקן מאד, ופרעה תמה על זקנותו, כי אין רוב אנשי זמנו מאריכים ימים כל כך, שכבר קצרו שנותם, ולכן שאל לו: 'כמה ימי שני חיידך', כי לא ראיתי כמותך זקן בכל מלכותי. אז ענה יעקב כי ימיו שלושים ומאת שנה, ואל יתמה בהם, כי מעט הם כנגד שנות אבותיו שחיו יותר, אבל מפני היותם רעים בעמל ואנחה, זרקה בו שיבה ונראה זקן מאד".

אבל יש לשאול: אם לפי הרמב"ן לא נאסר על בני ישראל לחזור לארץ כנען מדוע לא עלו בני ישראל ממצרים אחרי הרעב? וכיצד יסביר הרמב"ן את הדגשת התורה בעליית יוסף ואחיו לקבור את יעקב "רק טפס וצאנם ובקרם עזבו בארץ גשן" (נ, ח)?

על השאלה השניה ניתן לומר שהמצרים הכריחו את בני ישראל להשאיר את טפס וצאנם ובקרם במצרים כדי לאלץ את יוסף לחזור למצרים, אך השאלה הראשונה עדיין קשה.

ד. יעקב ובניו ידעו

שבירידתם למצרים מתקיימת גזירת ברית בין הבתרים

בדברי הרמב"ן ומפרשים נוספים נאמרה תשובה אחרת לשאלה מדוע לא שבו יעקב ובניו לארץ כנען אחרי הרעב.

כאשר היה יעקב בדרכו למצרים נאמר: "ויאמר אלקים לישראל במראת הלילה, ויאמר: יעקב, יעקב... אל תירא מרדה מצרימה, כי לגוי גדול אשימך שם. אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה, ויוסף ישית ידו על עיניך" (מו, ב-ד). שאל על כך הרמב"ן (שם, ב): "אחר שאמר לו ד': 'לא יקרא שמך עוד יעקב, כי אם ישראל יהיה שמך' (לה, י), היה ראוי שיקראנו בשם הנכבד ההוא! וכן הוא נזכר

¹⁵ עיין כעין זה ברמב"ן בראשית לד, יג בסופו.

בפרשה שלוש פעמים (מה, כח; מו, א; מו, ב) "וענה הרמב"ן: "אבל קראו יעקב לרמוז כי עתה לא ישור עם אנשים ועם אלקים ויוכל, אבל יהיה בבית עבדים עד שיעלנו גם עלה, **כי מעתה הגלות תתחיל בו**". עוד כתב הרמב"ן (שם, א): "כי כאשר בא יעקב לרדת למצרים **ראה כי הגלות תתחיל בו ובזרעו**".

גם התרגום המיוחס ליונתן¹⁶ הסביר את המילים "אל תירא מרדה מצרימה" על פי יסוד זה: "לא תדחל מלמיחות למצרים על עיסק שיעבודא די פסקית עם אברהם" [-אל תירא מרדה מצרימה על עסק השעבוד שגזרתי על אברהם (טו, יג)]. וכן תירגם יונתן את המילים: "אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה": "אנא הוא דבמימרי¹⁷ איחות עמך למצרים ואיחמי סיגופיהון דבנך, ומימרי יעלינך תמן, אוף אפיק ית בנך מתמן" [- אני הוא שבדברי ארד עמך למצרים ואראה סיגופם של בניך, ודברי יעלך שם, וגם אוציא את בניך משם].

עוד כתבו המפרשים שמהמילים "כי לגוי גדול אשימך שם", משמע שיעקב וזרעו יישארו במצרים, עד שיהיו לגוי גדול! אמנם אפשר להסביר את המילה "גדול" מבחינה איכותית ולא כמותית, אך מכל מקום הביטוי "גוי" משמעותו עם, ולפי זה נאמר ליעקב שעליו להישאר במצרים עד שיהיה לעם, ולא לעלות לארץ בתום שנות הרעב¹⁸. כמו כן מהמילים "**אנכי אעלך** גם עלה" עולה שאסור ליעקב לעלות לארץ כנען ללא ציווי אלקי¹⁹.

¹⁶ עיין "תורה שלמה" כרך כד - תרגומי התורה במבוא ובפי"ה.

¹⁷ המיוחס ליונתן תרגם "מימרי", אבל אונקלוס תרגם "אנא", ועיין ברמב"ן כאן בפסוק א שהאריך לבאר מדוע אונקלוס לא כתב כאן כדרכו ביחס לדי "מימרי", אלא "אנא".

¹⁸ אברבנאל ו"אור החיים" הקדוש שם ומלבי"ם שם א-ז והגדה של פסח "מבית לוי" בד"ה "וירד מצרימה אנוס על פי הדיבור". אמנם יש להעיר שעוד לפני מות יעקב נאמר: "וישב ישראל בארץ ההבטחה" לגוי גדול אשימך שם", ואז יכלו יעקב ובניו לעלות חזרה לארץ כנען, אם לא שנאסר עליו מהפסוקים הנזכרים קודם, ועיין בסמוך. [ועיין בבר"ר עט, א שיעקב ראה לפני מותו ששים רבוא מבני בניו (והובאו הדברים ב"אור החיים" הקדוש כאן מו, ג), אך עיין ב"יפה תואר" ובמהרז"ו שם שהכוונה היא שראה ברוח הקדש שכך עתיד להיות, ולא שראה כך בפועל. ועיין ב"תורה שלמה" מז, כז אות עג].

¹⁹ א. עיין בנצ"ב ב"הרחב דבר" בראשית טו, יד אות א וב"אמרי שפר" על ההגדה של פסח בד"ה "והיא שעמדה" שהסביר את דברי ד': "**ואנכי אעלך** גם עלה" - ד' הוא שיעלה את יעקב, ויעקב לא יעלה בעצמו. ועיין גם בחוברת "ארץ ישראל - נחלת עם ישראל" סעיף לו (לרב יחזקאל אברמסקי, הוצאת "נצח" בני ברק, תשכ"ט).

ב. יש להוסיף שבפשטות נראה מהמילים "ואנכי אעלך גם עלה" שד' הבטיח ליעקב שהוא יזכה בחייו לעלות לארץ כנען, אבל ידוע שלא כך קרה, ולכן פירש רש"י: "הבטיחו להיות נקבר בארץ", דהיינו שגופו יעלה. לפי זה ידע יעקב שאסור לו לעלות לארץ כנען מיד בתום הרעב, שכן הובטח לו רק שיקבר בארץ, משמע שימות במצרים. אמנם אפשר שיעקב הסתפק בהבנת דברי ד' האם הכוונה

אמנם בפסוק זה נאמר רק **שיעקב** נצטווה להישאר בארץ מצרים עד סוף ימיו, אך לא נאמר בו שד' אסר על בני ישראל לעלות לארץ כנען אחרי מות יעקב. אבל כאמור, התרגום המיוחס ליונתן ומפרשים נוספים למדו שהמילים "ואנכי אעלך גם עלה" לא נאמרו רק על יעקב עצמו, אלא לעם ישראל בכללותו, ויעקב ובניו ידעו שכעת מתקיימת בהם גזירת ברית בין הבתרים.

כן כתב גם אברבנאל: "ואפשר לפרש עוד שלא היו כל הבטחות האלה לעניין יעקב בפרטיותו בלבד, כי אם לזרעו... וכן 'אנכי אעלך גם עלה' – כי אעלה את זרעך משם. ובוזה הודיעו שיעקב לא יעלה ממצרים את בניו, ולא יחזירם אל ארץ כנען כמו שהיה במחשבתו לעשות, אבל ד' יתברך יעלה אותם אחר כך משם". כעין זה כתבו בקיצור גם רבי אברהם בן הרמב"ם ורבונו בחיי ומפרשים נוספים.²⁰

שיעלה בחייו או רק לאחר מותו. ועיין בזהר הקדוש (ח"ב דף נג ע"א) המובא ב"תורה שלמה" על פסוק זה (אות כ) ולפיו משמע שד' אמר ליעקב בפירוש שהוא יקבר בארץ. ג. עיין בראב"ע, בחזקוני בפירושו הראשון, ב"בעל הטורים", ב"פענח רזא", בפירושו האברבנאל הראשון, ב"אור החיים" הקדוש וב"תורה שלמה" אות לו שהסבירו את דברי ד' ליעקב "ויוסף ישית ידו על עיניך" שהכוונה היא שיוסף יעצום את עיניו של יעקב בשעת פטירתו מן העולם, ולפי זה משמע שנאמר ליעקב שהוא יישאר במצרים עד סוף ימיו. אמנם ניתן לפרש שיעקב ימות בארץ ישראל ויוסף רק ישתתף בהלויתו. והרשב"ם, החזקוני בפירושו השני, האברבנאל בפירושו השני והספורנו פירשו שיוסף ידאג לכל צרכיו של יעקב, ולפיהם אין כאן התייחסות למותו של יעקב, ואפשר שהכוונה היא שיוסף ידאג לכל עניני יעקב בהיותו במצרים, אבל אחר כך יעלה יעקב חזרה לארץ כנען.

²⁰ רבנו בחיי כתב: "עוד יתכן לפרש בכפל העליה כי הוא הבטחה לזרעו שיגאלם אחר הגלות ויעלה אותם לארץ ישראל". ורבי אברהם בן הרמב"ם כתב: "על גופו הנכבד, זהו פשטיה דקרא, ומה שאמרו כי ב'אעלך גם עלה' רמו לגאולת זרעו משעבוד מצרים הוא דרש יפה". ועיין גם ב"אור החיים" הקדוש פסוקים ג-ד, ב"כלי יקר" פסוק ד, ב"משכיל לדוד" על רש"י שמות יג, יט ד"ה "והעליתם", בפירושו הרד"ל לבר"ר צג, י אות ט, ב"בית הלוי" על התורה פסוקים ג-ד, בדרשות "בית הלוי" דרוש ב בד"ה "ובזה יתפרש" וב"תורה שלמה" מה, ט אות מו בבאור, ומו, ג אות כ בבאור. ועיין עוד ב"ספר הזיכרון" על רש"י שם וב"נחלת יעקב" שם, שכתבו שיוסף ידע שהגזירה תתקיים גם בימי אחיו, אך שם מדובר על שבעים ואחת שנה מאוחר יותר, שכן יוסף היה בן שלושים ותשע שנה בירידת אביו ואחיו למצרים (עיין בראשית מא, מו ומה, ו), ונפטר בגיל מאה ועשר (נ, כו). ועיין ב"מושב זקנים" הנ"ל, שממנו משמע שיעקב כן יכול היה לחזור לארץ.

ב. על הפסוק "ויאמר ישראל אל יוסף: הנה אנכי מת, והיה אלקים עמכם, והשיב אתכם אל ארץ אבותיכם" (מח, כא) פירש רשב"ם: "הנה אנכי מת, ויודע אני שאחרי מותי יהיה אלקים עמכם, והשיב אתכם אל ארץ אבותיכם לאחר ד' מאות שנה שנאמרו לאברהם", וכעין זה פירש גם ר' אברהם בן הרמב"ם שם (ועיין גם באברבנאל שם בסוף הפרק). פסוק זה נאמר, כאמור, על ידי יעקב, כשבע עשרה שנה אחרי ירידתו למצרים (מו, כח – מח, א).

ג. גם את הפסוק "וישבע יוסף את בני ישראל לאמר פקד יפקד אלקים אתכם והעלתם את עצמתי מזה" (בראשית נ, כה), תירגם המיוחס ליונתן: "ואומי יוסף ית בני ישראל למימר לבניהו: הא אתון משתעבדין במצרים, ולא תזידון למיסוק ממצרים, עד זמן דייתון תרין פרוקין ויימרון לכוון: מדכר דכיר ד' יתכון, ובעידן דאתון סלקין תסקון ית גרמי מיכא". [והשביע יוסף את בני ישראל שיאמרו לבניהם: הרי אתם משתעבדים במצרים, ולא תזידו לעלות ממצרים, עד זמן שיבואו שני גואלים ויאמרו לכם: זוכר ד' אתכם. ובזמן שאתם עולים תעלו את עצמותי מכאן]. אך גם שם מדובר על שבעים ואחת שנה מאוחר יותר.

נמצאנו למדים שיעקב ובניו ידעו שבירידתם למצרים התחילה להתקיים בהם גזירת ברית בין הבתרים ולכן אסור היה להם לעלות ממצרים בלא פקידה אלקית. על פי זה פירש ה"שפתי כהן" את הפסוק "רק טפס וצאנם ובקדם עזבו בארץ גשן" (נ, ח): "לחזור לקבל הגלות הנזכר".

1. קושיה על הסבר זה

יש לשאול על הסבר זה מדברי אחי יוסף לפרעה: "לגור בארץ באנו כי אין מרעה לצאן אשר לעבדיך כי כבד הרעב בארץ כנען" (מז, ד), משמע שכוונתם הייתה לעלות מיד בתום הרעב! וכן אמרו בהגדה של פסח: "ויגר שם (דברים כו, ה) – מלמד שלא ירד יעקב אבינו להשתקע במצרים, אלא לגור שם, שנאמר: 'ויאמרו אל פרעה לגור בארץ באנו, כי אין מרעה לצאן אשר לעבדיך, כי כבד הרעב בארץ כנען, ועתה ישבו נא עבדיך בארץ גשן'". משמע שאפילו יעקב חשב לחזור לארץ בתום הרעב²¹!

כן נראה גם מדברי הרמב"ן בראש פרשת ויחי (מז, כח) שיעקב לא ידע שעתה מתחילה הגלות. כך כתב שם הרמב"ן: "... ויעקב ירד שם מפני הרעב וחשב להינצל עם בנו בבית אוהב לו, כי פרעה אהב את יוסף וכבן לו, והיו סבורים לעלות משם ככלות הרעב מארץ כנען, כמו שאמרו: 'לגור בארץ באנו, כי אין מרעה לצאן אשר לעבדיך, כי כבד הרעב בארץ כנען, ועתה ישבו נא עבדיך בארץ גשן'²². משמע שאפילו יעקב חשב לחזור לארץ בתום הרעב! וכן כתב הרמב"ן בפסוק י"א שם: "כי הם אמרו: 'לגור בארץ באנו', לא לדור, וכשיעבור הרעב נשוב לארצנו!" בניגוד לדבריו המובאים לעיל!

את הסתירה בין מה שכתב הרמב"ן בפרק מ"ו למה שכתב בפרק מ"ז ניתן ליישב שמה שכתב בפרק מ"ז מתייחס לכוונה הראשונה של יעקב, לפני שדי התגלה אליו (בדומה למה שכתב האברבנאל), ואילו מה שכתב בפרק מ"ו מתייחס למה שידע יעקב אחרי התגלות ד' אליו. ואף על פי שהרמב"ן בפרק מ"ז הוכיח את דבריו מדברי בני יעקב לפרעה, שנאמרו אחרי שדי התגלה אליו, אפשר שיעקב לא גילה מיד לבניו שהגלות מתחילה כעת, כדי שלא לצערם. אבל קשה על כך שהרמב"ן

²¹ עיין "רנת יצחק" על התורה (לרב אברהם יצחק סורוצקין, ישיבת טלו וויקליף אוהיו תשנ"ה) בראשית מו, ד שהקשה כן, ותירץ שלדעת ההגדה יעקב לא ידע שעתה מתחילה הגלות, אך הוא העיר על עצמו מדברי הרמב"ן במו, א.

²² יש להעיר שדברי הרמב"ן הללו לא נדפסו ברוב המהדורות של מקראות גדולות, אבל בפירוש הטור הארוך – שכידוע רוב דבריו מהרמב"ן – כתוב כך, וכן הוא במהדורת הרב חז"ש ועוד, ועיין גם ב"אסיפת זקנים החדש" למסכת מגילה טז ע"ב (עמוד 86 בדפיו, בד"ה "ולכני") שהעיר על כך שדיבור זה לא נדפס בחלק מהמהדורות.

בפרק מ"ו כתב שיעקב ראה שהגלות תתחיל בו עוד לפני שדי' התגלה אליו, ולכן הקריב קרבנות, שבעקבות הקרבתם התגלה אליו ד'!

2. הסבר רבנו בחיי

נראה לתרץ את הסתירה בדברי הרמב"ן על פי מה שכתב רבנו בחיי (מו, כז):
"לפי שהיה יודע יעקב אבינו כי ירידתם למצרים סבת הגלות לזרעו, וכי יתחיל בו עתה, מפני זה יאמר: 'וישב ישראל', כלומר נתישב שם, לא כמחשבת בניו שאמרו לפרעה: 'לגור בארץ באנו', כי היו סבורים לחזור לארץ כנען ככלות הרעב מיד, ועל כן אמרו: 'לגור' ולא להתישב".

לפי זה עולה שיעקב ידע עוד לפני התגלות ד' אליו שהגלות תתחיל בו עתה, ורק בניו לא ידעו. הסבר זה מיישב את הרמב"ן, אך יש לציין שהוא אינו מתאים להסבר ההגדה, שכן בהגדה נאמר: "ויגר שם (דברים כו, ה) – מלמד שלא ירד יעקב אבינו להשתקע במצרים, אלא לגור שם, שנאמר: 'ויאמרו אל פרעה: לגור בארץ באנו, כי אין מרעה לצאן אשר לעבדיך, כי כבוד הרעב בארץ כנען, ועתה ישבו נא עבדיך בארץ גשן'". משמע שגם יעקב חשב לחזור לארץ בתום הרעב ולא רק האחים.

3. הסבר הנצי"ב

הסבר אחר כתב הנצי"ב בפירושו לתורה (בראשית מז, ד): "לגור בארץ באנו – כיחשו לו, ולא הודיעו דבר ד' שישארו כל ימי חייהם במצרים עד עת קץ... אמנם לא דיברו כזב לפרעה שבאו לגור, כי באמת כיוונו בזה שברצונם להיות גרים, ולא כאזרחי הארץ, וכדבר ד' לאברהם אבינו 'כי גר יהיה זרעך' (שם טו, יג)".
בדבריו האחרונים רמז הנצי"ב שמה שאמרה ההגדה ש"לא ירד להשתקע" אין הכוונה שחשב לחזור תוך זמן קצר, אלא שלא ירד על מנת להיות כאזרח הארץ, אלא כגר, וכן כתב הנצי"ב בפירושו להגדה "אמרי שפר"²³.
אמנם צריך להזגיש שהרמב"ן לא פירש כך, שכן הרמב"ן כתב בפירוש (מו, כח): "והיו סבורים לעלות משם ככלות הרעב מארץ כנען, כמו שאמרו: 'לגור בארץ באנו, כי אין מרעה לצאן אשר לעבדיך, כי כבוד הרעב בארץ כנען, ועתה ישבו נא עבדיך בארץ גשן'". וכן כתב הרמב"ן בפסוק י"א שם: "כי הם אמרו: 'לגור בארץ באנו', לא לדור, וכשיעבור הרעב נשוב לארצנו"²⁴!

²³ בד"ה "והיא שעמדה" ובד"ה "ויגר שם", וכן כתב ב"הרחב דבר" לבראשית טו, יד אות א. וכן נראה מה"משך חכמה" ויקרא כו, מד, ועיין גם בפירוש "אור בהיר" על "אור החיים" הקדוש בראשית מו, ג אות סא.

²⁴ א. וכן נראה שרוב מפרשי ההגדה הראשונים לא פירשו כנצי"ב.
ב. התשב"ץ בפירושו להגדה שם כתב: "כי יעקב אבינו כשירד למצרים לא היה דעתו להשתקע שם זרעו, כי כבר הבטיחו ד' יתברך: 'אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה' (מו, ד), וגם בגזירת

ה. הסבר מדרש תדשא: בגלל הגזירה של ברית בין הבתרים הארץ אחזה בבני ישראל ולא נתנה להם לעלות

יש לציין שאף על פי שהרמב"ן חולק על רש"י וסובר שבני ישראל יכלו לעלות לארץ כנען אחרי מות יעקב, והסיבה שבגללה הם לא עלו היא הגזירה האלקית, הסבר זה של הגזירה האלקית אינו חייב לחלוק על ההסבר שנאמר קודם, שהמצרים לא הרשו להם לעלות, שכן יכולים הם להשלים זה את זה: הקב"ה אמר לבני ישראל לא לעלות, וגם המצרים לא איפשרו להם לעלות.

כך נראה גם ממדרש תדשא (פרק יז): "מפני שהיתה גזירה זו עליכם שתשעבדו בארץ מצרים, מה כתיב שם: 'וישב ישראל בארץ מצרים וגו' ויאחזו בה' (מז, כז) – הארץ היתה אוחזת בהם ותופסת אותם, ואילו היו מבקשים לצאת מתוכה קודם לכן, לא היו יכולים... לפיכך כתיב: 'ויאחזו בה', כאדם שאוחז בו בעל כרחו"²⁵.

במדרש תדשא הנזכר וכן בדברי התרגום יונתן וכל המפרשים שהובאו²⁶ מפורש שבני ישראל לא עלו ממצרים לא מפני שלא רצו, אלא מפני שהיו מנועים מלצאת ממצרים, אם מתוך שהמצרים לא איפשרו להם לעלות, אם בגלל הגזירה האלקית שנגזרה בברית בין הבתרים, ואם בגלל שתי הסיבות יחד, וזאת בניגוד למה שכתבו מספר מפרשים שבני ישראל נשאר במצרים מפני שלא רצו לצאת משם.²⁷

בין הבתרים נאמר: 'ואחרי כן יצאו ברכש גדול' (טו, יז), וכל ירידתו שם עם ביתו לא היתה אלא מפני הרעב, והיו חושבים כשיעבור הרעב לשוב אל ארץ כנען. וכן אמרו: 'לגור בארץ באנו וגו' כי כבד הרעב בארץ כנען, ועתה ישבו נא עבדיך בארץ גשן' (מז, ד), שהיא קרובה אל ארץ כנען. וזה היו אומרים המתוודים על הבכורים שבכלל הטובה שעשה לישראל הוא שבאו לגור ולחזור ונשתקעו שם בארץ גשן ויאחזו בה ויפרו וירבו מאד, מה שלא עלתה על ליבם, אלא מחסד א-ל כל היום עליהם, וזהו שאמרו: 'במתי מעט' (דברים כו, ה) שהאנשים מועטים היו, כמו שנאמר: 'בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה, ועתה שמך ד' אלקיך ככוכבי השמים לרבי' (שם י, כב)". מפורש בדבריו שיעקב ובניו חשבו לחזור בתום שנות הרעב, שלא כפי שכתבו המפרשים הנזכרים. גם נראה מדבריו שיעקב חשב ש"אנכי אעלך גם עלה" מתפרש כפשוטו, שהוא עצמו יזכה לעלות. אמנם לא מובנת לפי זה הוכחתו מהפסוק 'ואחרי כן יצאו ברכש גדול', שהרי פסוק זה נאמר אחרי הפסוק 'ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם, ועבדום, וענו אתם, ארבע מאות שנה', וצריך עיון בדבריו.

²⁵ מדרש זה הובא בחלקו ב"תורה שלמה" בראשית מז, כז אות עב ועיין שם גם באות עא, שהביא מדרש דומה מבראשית רבה מכת"י. כעין זה כתב גם ה"שפתי כהן" לגבי עליית הרכב והפרשים עם יוסף ואחיו: "לקיים גזירתו של 'ועבדום וענו אתם', ושלח [פרעה] עמהם אנשים שלא יברחו", דהיינו גם מצד הגזירה האלקית וגם מצד פרעה.

²⁶ רש"י, רמב"ן, רבנו בחיי, אברבנאל, "שפתי כהן", "אור החיים" הקדוש, הנצי"ב, המלבי"ם ועוד מפרשים שהובאו בהערות.

²⁷ על הפסוק 'וישב ישראל בארץ מצרים בארץ גשן ויאחזו בה ויפרו וירבו מאד' (מז, כז) כתב ה"כלי יקר": "כל פסוק זה באשמת בני ישראל הוא מדבר, כי הקב"ה גזר עליהם: 'כי גר יהיה זרעך', והמה ביקשו להיות תושבים במקום שנגזר עליהם גירות, כמו שדרשו אצל יעקב: 'וישב יעקב – ביקש לישב בשלווה, קפץ עליו רוגזו של יוסף'. הפסוק מאשימם על ישיבה זו שביקשו אחוזה בארץ

סיום

יעקב ובניו ירדו לגלות, כפי שנגזרה הגזירה: "גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אתם" (בראשית טו, יג), אולם ד' גם הבטיח: "ודור רביעי ישובו הנה" (שם, טז), ואכן בסופו של דבר הגיעה העת, וד' פקד את עמו והוציאם ממצרים (שמות יב, מ-מא).

כשם שהקב"ה הבטיח לאבותינו שיוציא את בניהם ממצרים וקיים הבטחתו, כך הבטיח ד' שיוציאנו מהגלויות הבאות²⁸, וברוך ד' זוכים אנו לראות בקיום הבטחתו ובשיבת עם ישראל לארצו, ומצפים להמשך הגאולה עד הגאולה השלמה במהרה בימינו.

לא להם, ולא כך אמרו אל פרעה: 'לגור בארץ באנו, מלמד שמתחילה לא ירדו להשתקע שם, אלא לגור, ועכשיו חזרו מדבריהם, וכל כך נשתקעו שמה עד שלא רצו לצאת ממצרים, עד שהוצרך הקב"ה להוציאם משם ביד חזקה, ואותם שלא רצו לצאת מתו בשלושת ימי האפלה". כעין זה כתב גם ר"י קיל בפירושו "דעת מקרא" לבראשית בסיכום לפרק טו (עמוד תכז ד"ה "ולולא דמסתפינא"), בהסתמכו על הפסוק הנ"ל. כאמור, מכל המפרשים שהובאו לעיל נראה שהם חולקים על הסבר זה! אמנם מה שכתב ה"כלי יקר" שאותם שלא רצו לצאת מתו בשלושת ימי האפלה נאמר במדרש רבה (שמות יד, ג והובא ברש"י שמות י, כג), אך שם מדובר על התקופה הסמוכה ליציאת מצרים, שהיתה מאתים ועשר שנים אחרי הירידה למצרים (רש"י בראשית טו, יג; מב, ב ושמות יב, מ). עוד נאמר במדרש רבה (שמות א, ח) שבני ישראל רצו להידמות למצרים, אך גם זה נאמר על תקופה מאוחרת – אחרי מות יוסף, שנפטר שבעים ואחת שנה אחרי הירידה למצרים (בראשית מא, מו; שם מה, ו; שם נ, כו), ולא על הפסוק בסוף פרשת ויגש, שמדובר על התקופה שבה אפילו יעקב אבינו היה עדיין בחיים (ועיין גם בספר "בית הלוי" על התורה בתחילת פרשת שמות).

ועיין גם ב"כלי יקר" עצמו בבראשית מו, ד, שכתב שיעקב ידע שבירידתו למצרים מתחילה הגלות! ועיין עוד במאמרי "מדוע נשתעבדו ישראל במצרים ובזכות מה נגאלו?" (ב"שמעתין" 146 ובפרשת שמות) בבירור המצב הרוחני של בני ישראל במצרים בתקופות השונות.

ועיין ב"שם משמואל" ויגש (שנת תרע"ה עמוד רצא) שהביא את דברי ה"כלי יקר" וכתב עליו: "ואני אומר: שרי ליה מריה שהעמיס גנות בקדושי עליון אלו. ובמדרש (שמות רבה א, א) שהיו צדיקים כיעקב! ועוד לפי דבריו שזה גנות, הרי גם ביוסף כתיב: 'ויתן להם אחוזה בארץ מצרים במיטב הארץ' (מז, יא)! וגם יעקב עצמו עדיין היה קיים ולמה לא מיחה בהם? אלא ודאי שכך היה צריך להיות ובכוונה עשו. והיינו דהנה כתיב ביוסף: 'ואת העם העביר אתו לערים מקצה גבול מצרים ועד קצהו' (מז, כא). וברש"י: להסיר חרפה מעל אחיו, שלא יהיו קורין אותם גולים. ונראה עוד לומר... שבמכוון עשה יוסף למצרים שיעקרו דירתם למטה, למען יתעקר שורשם למעלה, כדי להחליש כוחם, שלא יתגברו כל כך על ישראל. ולהיפוך מזה עשה לישראל, שנתן להם אחוזה, שיהיו מושרשים למעלה... ובזה היה לישראל יותר שורש וכוח עליון, למען לא יתגבר עליהם כח מצרים להשתקע חס ושלום בגלות. ומה שהקשה שמעיקרא אמרו: 'לגור בארץ באנו', ועתה חזרו בהם, אינה קושיא, דכל עצמה של האחוזה היתה לתועלת, כדי שלא ישתקעו חס ושלום במצרים, ולקיים 'לגור בארץ באנו', כמו שאמרו: 'מלמד שלא ירד יעקב אבינו להשתקע במצרים, אלא לגור שם' (הפנה אותי לדברים אלו של ה"שם משמואל" הרב בנימין זלצמן שליט"א).

²⁸ עיין רמב"ם הלכות מלכים פ"א ה"א וה"ב וספר "משמייע ישועה" לאברבנאל (בסוף חלק ג בפירושו לנביאים וכתובים) שם מנה י"ז נביאים שניבאו על הגאולה העתידה ובדבריהם ס"ז נבואות.